

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI KUTATÁS FELADATAIRÓL.¹

Nem tartom itt szükségesnek az irodalom nagy jelentőségét fejtegetni. Önök az irodalomtörténet tanítását tűzték életcélül magok elé s pályaválasztásukra bizonyára az irodalom szeretetének volt elhatározó befolyása.

Az irodalom, nevezzük bár azt Carlyle-lal a gondolkodó lelkek gondolatának vagy a képzelet nyelvi alkotásának vagy a természet kijelentésének, mindenképen az emberi szellem legbecselebb alkotása s a szellemi művelődés legbiztosabb mélységmérője. Ezért megyünk vissza a népek gyermekkorába, hogy szellemük naiv s öntudatlan megnyilatkozásaiban az irodalmat már csirájában felfedezhessük; ezért szedjük össze a népszellem nyilvánulásainak ősrégi korból fenmaradt romjait: ezért megyünk el a földnek éneket mondó turkokig, a sanktgalleni dévaj magyar csapat hejhujás áldomásáig,² a malommal őrlő leány késő esti daláig, a regösök és hegedősök elhaló énekéig, mint a magyar költői képzelet legrégebb nyilvánulásáig; másféle olvasmányhoz szokott elménk ezért tanulmányozza figyelemmel elmúlt idők naiv legendáit, mert bizonyos korban irodalmunknak csaknem egyedüli képviselői; ezért olvassuk érdeklődéssel még a tizenhatodik és tizenhetedik század végetlen hosszúra nyúló, szórszálhasogató prédikációit is, mert bennük is őszinte nemzeti, hazafias szellemet találunk.

¹ 1902. szept. 23-án tartott budapesti egyetemi megnyitó előadás.

² A mit *Reiszmann* (Das deutsche Lied in seiner hist. Entwicklung. Cassel 1861. 1., 2. l.) a germánok énekéről mond, melyben Tuistot, a föld szülöttét dicsőítették, vagy duhaj nótáikról, melyre csata előtt való éjjel lakomázás alatt zendítettek rá, körülbelül ugyanazt lehetne mondani az ős magyarok énekeire is.

Ha az irodalom az ember szellemi művelődésének legfontosabb tényezője, nem szükséges hangsúlyoznom az irodalmi fejlődés ismeretének, vagy az irodalomtörténetnek fontosságát sem. Micsoda zűrzavar és bizonytalanság uralkodnék, ha az irodalomtörténet az esztétika kanonával meg nem mérné az irodalmi műveket az emberiség szellemi gyarapodása szempontjából, ha ez a tudomány nem rendezné a folyton növekedő anyagot. Igaz, hogy a mű értéke nem az irodalomtörténetírótól függ, hanem az emberiség közízlésétől, de viszont az is igaz, hogy tisztult izlésnél fogva, melyet képvisel, ez a tudomány van hivatva a közízlés helyeslését vagy kárhóztatását kifejezni, sőt annak irányt jelölni. Azt vethetnék ez ellen, hogy hiszen az irodalomtörténet csak az újabbkorban jön létre. Mai alakjában csakugyan az újkor szülötte, de fejlődési folyamata az ó-korból indul ki. A görög irodalomnak is megvolt a maga Taine-je vagy Brunetiére-je. Azonkívül azt se feledjük, hogy a kritikus és irodalomtörténetíró feladata lényegben egybevág, miként az, a ki Rákóczy életrajzát vagy egy csatája lefolyását írja meg, épen úgy historicus, mint a ki egy nemzet történetét ismerteti, csupán a felőlelt anyag terjedelmére nézve van különbség közöttük; úgy van az itt is. Az irodalomtörténet tárgya alapján véve az irodalmi mű és az író életrajza. Ez a kettő szorosán összefügg egymással. Hogy az író élete a kor történetétől, a mű azon műfaj történetétől, a melyhez tartozik, el nem választható, az természetes. Az író életén nem annyira a külső életet értjük, mint a belső, lelki életet, az író lélektanát. A külső élet meglehetősen unalmas egyformaságot mutat, míg a belső lelki világ változatos hullámmásban tárul elénk. Egyik ismerete elősegíti a másik teljes megértését. Az író életének művéhez való vonatkozása irodalmi műfajok szerint változik. Az irodalomtörténet foglalkozhatik csupán a műfajok fejlődésének ismertetésével, csak hogy ezzel az irodalomtörténet feladatát nem meríti ki, vagy az eszmék fejlődése történetével, de figyelembe kell venni, hogy erre ismét az író élete vet legtöbb világosságot.

Az olvasó közönség az író művét nézi, ügyet is alig vetve az íróra. Az a körülmény, hogy nevek után indul, nem mond ennek ellene, mert nála az író neve rendszeren irodalmi irányzatot jelöl s Verne egy új regényének megjelenésekor képzeletben már jóelőre tenger alatt jár, vagy őserdőben kalandoz, vagy léghajóra szállva a bolygók felé emelkedik s Zola egy-egy új munkája már

előre a Rougon-Macquart csoport érzéki mámorával ingerli. Alig is tud valamit az írók életéről. A művet az író külső és belső életével kapcsolatban tárgyalni, a mű szellemébe behatolni, létrejötté körülményeit megismertetni, s ekként az írói fejlődést is kimutatni: ez az irodalomtörténetíró feladata.

Nem lehet itt feladatomból részletesen tárgyalni és kifejteni, hogy az miképpen történik. Ezzel az irodalomtörténet módszertana foglalkozik s egy külön munkában fogjuk megpróbálni, hogy erre a kérdésre feleljünk.¹ Most meg kell elégednünk azzal, hogy irodalomtörténetünk néhány hiányára vagy hibájára figyelmeztetünk, néhány jó tanácscsal szolgálunk s fejtegetéseinket a tárgy teljes kifejtése helyett néhány példával világosítjuk meg.

I.

Legelső sorban arra akarom felhívni figyelmüket, hogy az irodalomtörténet buvárának feladata, *hogy felkutassa és megmentse nemzeti irodalmunk mindazon emlékeit, a melyek még el nem kallódtak*. Mert, higgyék el, sok van még olyan, a mi felfedezhető. Csak rendszeresen kell átkutatni a hazai és külföldi könyvtárakat s könyvszerető jámbor falusi népünk házában ablakközeit és mesztergerendáit. Nem kell várni, míg a véletlen segítségünkre jó. Csak nem régen fedezték fel így a schlägli magyar szójegyzéket² s a gyulafehérvári glosszákat:³ mind a két felfedezés rendszeres kutatás eredménye. Így szerezte egy híres gyűjtő »Bankó leánya« felfedezője, ritka hungaricumokban és kéziratokban gazdag gyűjteménye legbecsesebb darabjait, így lelte meg egy tanárjelölt kollegájok Balassa 1670-iki unikum-kiadását, mely eddigelé a legrégebb teljes kiadás, több becses tizenhetedik századi énekkodexet stb. Így akadtunk valósággal a Petőfitől megénekelte Sigvart és Kartigám társaságában Gyöngyösi »Kemény János«-ának,⁴ Rádai »Lelki hódolás«-ának,⁵ a »Comico-Tragoedia«-nak ismeretlen kiadásaira,⁶ »Gál József kecskeméti gulyás látására s Miházi Szécsi János pokolra ragadtatására, mely utóbbiról a kézirat szerint maga Rákóczi György is tudomást szerzett: ezek a nálunk figyelemre alig méltatott látomás-irodalmat gyarapítják; így találtunk könyvtárkutatás közben még eddig kiadatlan magyar glosszákat, melyek közt ilyen, nyelvi tekintetben figyelemreméltó részek vannak:

¹ L. Az irodalomtörténet módszerei. I. rész. Budapest. (Ráth) 1903.

² *Szamola* I. A schlägli magyar szójegyzék. Bp. 1894.

³ Akad. Értesítő 1899. 16—25. l. (Varju E.)

⁴ Buda 1744.

⁵ Debreczen 1735.

⁶ 1734.

»Egj ýo fagk búza egj fillier | arra kotellel megh eri | Egj hitűan roß bűnös kibē | femi ýo nincz cziak ma | ga környítul is fel ő | üecz zaz forint arra oñet | auagj zaz forint arra ha | czokat, ki mind leikeftwl | fem ir egj filliert ruhaia | tül megh valűa.

Auagi mennel ýob malo | fa legien is az hordoba | nē kel ara más abroncz | rea hanē czak fa. Men | nel inkab nemel hitetlē | iftentelen teteýtul fogűa | talpig finlik az aranýba | maga ha megh tekinted | egi filler arra italt nē er.

Laffuk vífsont az menyei diczo | fegnek nagj voltat | Az mi lelki efmeretűnknek tiftatalan voltat | fele barátűnk ellen valo | irgalmatlanfagunkat. Es az örök pokolnak megh | ýelenthetetlen nagi kin | niat.

Az mely ember latűan nem olalkod az meli | veremtűl bele-efik Azonkeppen az ki | nē giakorta gondolkod az pokolbeli tűztűl nē anýra fel mint akki zunte | len arrűl almilkod.

Octaűianűs imperator az w | fiainak noha eleget gyöyöt vala de mind azon altal | ha lintin deakfagra nē tanita | tata de az vitezyatekokra | hogi ha fintin valaha el te | kozlanak is attyoktűl maradot | orokfeget ahoz ýo moddal | nyíhatanak.

Ha az attýa gondot nē vífel | fiaýnak eletek felol vagj mef | terfeges tudomania felol | mely utan eletet kerefhetne | az fia fem tartoz vele | hogi wt venfegebe eltelse | mert vnön ket kezeűel | totte wtet rabotalsa. |

az Elfrag ki tiftatalan etellel | legelteti fiait myűel hogi wnō magais tiftatalan Jegzi amaz iftenteleket (*igy*) kik haműsan ke | refet ýofaggal legeltetik | taplalliak germekeket | vgi ment haműsa kerefet yofag | gal vforaűal czialard | hafűgfaggal.

Nehol törtin olian dolog | hog az gazdaffon ýo | fagat is eliffa a gazda es | mind az ketten kölduffa lefnek« stb.

Csak most került napvilágra Balassa egy eredeti vagy fordított drámájának töredéke,¹ így kerültek elő csak nem régen egy kocsiládából Rimay virágénekei, oktató versei és Cato-fordítása több prózai művével² és Madách Gáspárnak, Imre ősenek, költeményei.³ És én bizton hiszem, hogy van még több nyelvi, sőt költészeti emlék, mely arra vár, hogy éber szem észrevegye s gondos kéz föllebentse róla az ismeretlenség évszázados fátyolát. Talán egy nemzet irodalmát sem érte olyan pusztulás, mint a miénket. Költészetűnk kincseit pusztították a térítő barátok és papok, majd később katolikus és protestáns papok egyesűlt erővel, pusztította a török, de legfőképen saját hanyagságunk. Az 1711-ig nyomtatásban megjelent magyar művek száma mintegy 2200-ra tehető. Ezek közül közel másfél száznak csak címét tudjuk: legalább kétszer ennyi lehet azon elveszett művek száma, melyeknek címét

¹ M. Könyvszemle 1900. évf. 1—16. l.

² A m. tud. Akadémia kiadásában most van sajtó alatt.

³ Irodalomtört. Közlemények 1901. és külön is.

se ismerjük. Ott van például Argirus históriája. Valószínűen még a tizenhatodik században írta Gersei Albert. 1664-ben már említi Gyöngyösi »Kemény János«-ban »Argirus ördögít,« 1683-ban Tofeus erdélyi püspök átkozta azokat, kik »amaz utálatos hazug históriákat, *Argirusét*, Lukretiájét, Gisquardusét s többeket megengedik, árultatják, olvastatják, olvassák, gyönyörködnek benne . . .« Misztótfalusi Kis Miklós kolozsvári könyvnyomató pedig 1698-ban a miatt panaszkodik, hogy »óltsárlák igyekezetét, hogy ő is tsak olyan apróságot *Argirust*, Tékozlót, Alfízonyokról való 's egyéb hijjába való históriákat nyomtat . . .« És mégis ennek az annyira »árultatott, olvastatott, olvasott,« újra és újra kiadott Argirusnak (egy töredéket nem számítva) 1749-ből ismerjük legrégebb teljesen fennmaradt kiadását. Hány kiadás pusztulhatott el belőle! Régi költőinknek, énekszerzőinknek az volt a szokása, hogy verseik előtt idézik egy vagy két sorát annak az éneknek, melynek »nótájára« költöttek. Hány elveszett virágéneknek, széphistoriának maradt így fent emléke! Egy deszkaszál az elsüllyedt hajóból. Talán rendszeres kutatással ezekből is hozhatnak néhányat napvilágra?

De azért nem akarok Önök elé ábrándképet festeni, vagy délibábos kutatásra buzdítani. Nem mondom, hogy keressék Szent István királynak, Szent Imre hercegnek és Szent Lászlónak azon magyar legendáit, melyeket Szűz Szent Margit és apáczatársnői olvastak, vagy azt a krónikát, a melyben 1379-ben IV. László magyar király uralkodása esztendejének utána nézték, hogy egy oklevélhamisítót leplezzenek; hogy kutassák föl Mária királyné magyar nyelvű imádságos könyvét, melyről Rimay emlékezik egy kézírati művében¹ a szent jobbot megéneklő első magyar nyelvű nyomtatványt, vagy Balassa Jepthes históriáját: ezeket, úgy látszik, irodalmunk örök veszteségei közé számíthatjuk: de sok olyan becses irodalmi emlékünks is van, mely valahol lappang, melynek elő kell kerülni. Hogy néhány példát említsek: A »Pannonia megvételéről« szóló éneket Pray még az eredetiről másolta és a másolat nagyon hibás; Nyirkállói Tamás Mátyás korabeli magyar szómagyarázatai 1799-ben még a pécsi püspöki könyvtárban voltak; Rádai Gedeonnak volt egy kézíratos verses könyve, melyben Balassa világi és szerelmes versei voltak, azonkívül Széchy Mária »három éneke, melyet Murány várában csinált:« az ilyeneknek még elő kell kerülniök. Viszont van olyan irodalmi-mű is, mely csak azok előtt lappang, a kik a kutatás módjában járatlanok. Így pl. Otrokocsi Főris Ferencz egyháztörténetéről azt mondja egy életrajzírója, hogy Nagyszombatba vitték s »ott maradt a jézuiták kezén.« Dehogyan maradt: a budapesti egyetem könyvtárában van s bárki megkaphatja a kéziratok között.

¹ Rimay János munkái. Kiadta B. Radvánszky Béla. Budapest, 1904. 254. lap.

II.

A másik, a mit a kutatásnál még sokkal fontosabbnak tartok s nem tudok eléggé lelkökre kötni, az, hogy *módszeresen tanulmányozzanak*. Az újabb, különösen német philologia bámulatos eredményeket ért el a módszeres tanulmányozás által, melynek legfőbb alapelve: mindent a maguk szemével lássanak, vagy a mi ugyanaz: magukból a forrásokból merítsenek, ne vegyenek, ha csak lehet, másodkézből semmit. Az eredeti kézirat betűvetése, helyesírása, sőt sokszor még kötése, sőt papírja is útbaigazít minőségével, vízjegyével. Ha az eredeti kézirat fontosságán eszükbe jutna kételkedni, gondoljanak arra, hogy régi irodalomtörténeteink még komolyan tárgyalták az I. András korabeli imádságokat, a gelei imádságos könyvet, a turóczi fakönyvet stb.: kellő palaeographiai ismeret és az eredeti figyelmes vizsgálata megóvta volna őket attól, hogy akár a roszhiszemű vagy naiv hamisítóknak és felfedezőknak felüljenek, akár azok véleményét kritika nélkül elfogadják. Az eredeti kézirat palaeographiai és szövegkritikai vizsgálata nyújtja a legbiztosabb alapot úgy a mű hitelességének, mint korának meghatározásához, sőt olykor (mint Petőfi kéziratánál) új művek felfedezésére is vezethet. Ha eredeti kézirat vagy egykorú és hiteles másolat nem maradt fent, azt az első vagy a szerző életében történt többi kiadások pótolják. Itt hangsúlyozzuk, hogy régi műveknél a betűhív kiadást elengedhetetlennek tartjuk. Ám rendezzenek a nagy közönség számára átírott kiadásokat, de az irodalomtörténet és nyelvészet kívánalmainak a változatlan reproductio felel meg. Sajnos nagy szükség van erre a figyelmeztetésre nálunk, a hol a kiadók nagy része, Dugonicstól elkezdve, sokszor az átíráson kívül még »simítást« is végezett, sőt a gyenge verselésű költőnek segítségére is sietett. Nincs itt sem helye, sem ideje, hogy erre példákat idézzünk, de valóban ideje lenne már, hogy irodalmunk kiváló emlékei legalább a tizenhetedik század végéig a tudományos vizsgálódás számára betűhíven kiadatnának.

A szöveg megállapítása után vagy még inkább azzal egyszerre következik a mű beható tanulmányozása. Itt alkalmazhatni igazán — mutatis mutandis — azt, a mit Horatius a költőknek tanácsol: »Vos exemplaria Graeca nocturna versate manu, versate diurna.« Olvassák el a kiválasztott művet, többször, különböző szempontokból. Első olvasásra csak szembetűnő kiválóságait vagy hibáit veszik észre, rejtett szépségeit csak később fedezik föl. Külön kell elolvasni az író lélektana, stylus, forrásai, irodalmi hatás stb. szempontjából. Ha figyelemmel s módszeres képzettséggel olvasnak, minden műről tudnak új dolgot mondani, a nélkül hogy az újat mondást hajszolnák, olyat, a mi elődeik figyelmét kikerülte. Toldy Ferencz bizonnyára olvasta a »Vitéz Franciskó«-t s mégis azt mondja,¹

¹ A magyar költészet története. 2. kiad. Pest 1867. 110. l.

hogy szerzőjéről Ráskay Gáspárról nem tudunk semmit. Egy kiváló philologus a versfökből kiolvassa, hogy Bánfi Istvánnak (Alsó Lindvában) van ajánlva; ezen a nyomon kutatva megtalálja, hogy Ráskay Gáspár sógora volt Bánfinak, mindjárt tudunk valamit: következtetés útján a mű írásának indítékát is.¹ De ez a műkülső történetére vonatkozik, fontosabbak azok az adatok, melyek a mű keletkezése körülményeit tárják fel előttünk, vagy szellemének megismerésére vezetnek. Az sohase riassza vissza valamely kérdéssel való foglalkozástól, hogy az elcsépelet tárgy: beható, lelkiismeretes tanulmányozás az eredetiség köntösébe öltözteti mindazt, a mit mondanak. És a tudomány is folyton halad, fejlődik. Holnap többet mondhatunk, mint ma. Széchy Zrinyi életrajzában meggyőzően bizonyítgatja, hogy a »Siralmas panasz« nem származhat Zrinyi tollából.² Nem sok idő múlva, Kőrösi »Zrinyi és Machiavelli« című értekezésében³ párhuzamos helyekkel mutatja ki Machiavelli »Discorsi«-jának hatását Zrinyi műveire: a Centuriákra, Aphorismákra és a »Siralmas panaszra«-ra, a »Principe« hatását a »Török Afium ellen való orvosság«-ra és a »Siralmas panasz«-ra. Valószínű-é, hogy a »Siralmas panasz« névtelen írója épúgy ismeri és épúgy használja fel Machiavelli munkáit, mint Zrinyi? Ha az volna is e kérdést ezen az alapon újra szóvá kell tenni. Toldy azt mondja »Anonymus és Colonnai Gvidó« című akadémiai felolvasásában:⁴ »Őnök tudják, hogy az irodalmi világban a plágium nem új találmány. Tudják, hogy nem csak szemérmes tolvajok vannak, kik tehát orzásaik elrejtésén mesterkednek . . . hanem hogy oly szemtelenek is vannak s voltak mindenhol, kik egész munkákat szőröstül-bőröstül eltulajdonítottak, alig változtatva meg a munkán egyebet, mint — a szerző nevét. Ime Pécsváradi Gábor ferenci provinciális kiadja, még pedig neve alatt, szentföldi utazását; s Farnádi Miklós, szinte ferenci barát, fogja magát, s azonnal kiadja azt újra — a maga neve alatt, s minthogy mindkét kiadás év nélküli, végre sem tudhatnók kié az előbbi, s ki igazán a szerző, ha a Chronica Minorumból nem tudnám, hogy Pécsváradi járta meg 1514-ben a szentföldet, nem Farnádi, s így a munka amazé.« Mi szükség volt 1897-ben, kérdezhetnék, Széchy »Pécsváradi vagy Farnádi?« című értekezésére,⁵ mely ugyanarra az eredményre jut, hogy »Pécsváradi az eredeti tulajdonos és Farnádi az első nagy tolvaj a hazai irodalomban!« Nagy szükség volt, mert Toldy nyilatkozata után is tovább élt a Farnádi szerzősége az irodalomban, és mert Toldy nem vetette össze ennek a szentföldi Baedekernek

¹ Egy. Phil. Közl. VI. 1882. évf. 131—134. l.

² III. kötet (Budapest 1900) 235—60. l.

³ Irod. Közlemények. 1902. és külön is megjelent.

⁴ Irodalmi arcképek és szakaszok. (Összegyűjt. munkák VII.) Bp. 1873. 256—7. l.

⁵ Kisebb tanulmányok. Bp. 1897. 213—39. l. és Irodalomtörténeti Közlemények 1897. évf.

a kétféle kiadását: ezt pedig meg kellett volna tennie, mint megtette Széchy, a kinek érvelése nekünk meggyőzőnek látszik. Ez a kérdés talán végleg el van döntve, de vannak az irodalomtörténetben olyan kérdések is, melyek bizonyítékok híján szinte eldönthetetlenek: olyanok — hogy az oklevéltanból vegyek hasonlatot, — mint a pannonhalmi apátság alapító oklevelének kérdése. Már a tizennyolczadik században dühös könyvharcz dúlt hitelességéről; a tizenkilencedikben egy szaktudós tudományos apparatusal igazolta hitelességét, majd egy másik utolsó sorai hitelét (t. i. mint más kéz írását) vonta kétségbe; ismét egy historikus szerint ha utolsó sorai nem hitelesek, az egész nem hiteles, azután pecsétjéből merítettek érveket stb. Ilyenkor tág tér nyílik hypothesis-gyártásra s irodalomtörténetünk is ebben valóban gazdag.

Szeretném lelkökre kötni, hogy *ne kövessék ezt a példát s legyenek ebben a tekintetben óvatosak*. Nagy fontosságúak ezek a természettudomány körében a tünemények okainak kimagyarozására: a csillagászat például egy lépést se tehetne nélküle, de legtöbb esetben nélkülözhető az irodalomtörténetben. Gombamódra támadtak, különösen a német irodalomban az ilyen hypothesisek, pl. a Nibelungenlied keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről, Goethe »Faust«-járól stb.: minden áron feltűnni vágyó tudósok és tudósjelöltek találekonyosságának, túlfinom, sokszor pedig nyakatekert gondolkodásának megannyi bizonyosságai, melyek, ha halva nem születtek, rövid életűek voltak, a mit meg is érdemeltek. Megengedem, hogy sokszor nemes indítéka van az ilyen kísérletnek, például kivonni az érdemes írók a névtelenség homályából, de nem kell feledni, hogy némely művek arra vannak kárhozthatva, sokszor az író szándékából, néha a nélkül, hogy örökké a névtelenség titokzatos leple alatt szenderegjenek; valamint azt sem, hogy lehet méltatlanságot elkövetni a névtelen szerzőn is, ha műve tulajdonjogát másnak ajándékozzuk.

Különösen kerülnék el a feltevést ott, a hol felesleges. Bizonyára sokat hallottak és olvastak Gyöngyösi »Palinodia. Proso-popoea Hungariae . . .« című költeményéről s a *παλινοδία* különféle magyarázatairól. E szó azt jelenti: ismét éneklés, visszaéneklés, vagyis az előbb énekeltnek visszavonása. Használják ezt a kifejezést Platon, Stesikhoros, Horatius, a »Protestánsok üldöztetéséről« szóló ének stb., többnyire az utóbbi értelemben. Azt hiszem, ismerik Arany éles elméjű és szellemes magyarázatát, hogy t. i. e cím Gyöngyösi pártállását fejezi ki. Szerinte Gyöngyösi 1664-ben Széchy Mária és Wesselényi megéneklésével királyságtól mutatva magát, az volt 1681-ben is, midőn kéziratban elkészült ezzel a labancz Esterházyt magasztaló költeményével, a »Proso-popoea Hungariae«-val. 1693-ban adta ki kurucz érzelmére valló »Kemény János«-át. Midőn 1695-ben a királyságtól elűzött királypártinak ki akarta adni, hogy a két költeményben nyilvánuló érzelmi ellentmondást enyhítse, Palinodia címet adott ennek, azt jelezve

ez által, hogy már szeretné visszavonni.¹ Szellemes magyarázat! De mennyi ténybeli ellentmondás. Kemény János maga is német segélylvel akart boldogulni. Hátha az 1681-iki kézíraton is rajta volt a »Palinodia!« Mennyei hozzászólottak: Fülep Imre,² Négyesy László,³ Ballagi Géza,⁴ Rupp⁵ stb. Mennyi hypothesis! Most itt ezekre nem terjeszkedhetem ki, csak a legújabbat említtem föl, mely a múlt év (1901) december havában látott világot. Szeremley Barna hosszasan czáfolja Arany hypothesisét s egy újabbat állít föl.⁶ Elfogadja Ballagi véleményét, hogy »Palinodia« énekisméltést jelent és azt így magyarázza meg: Az 1681-ben készült munkában arra kérte Gyöngyösi Esterházyt, hogy befolyásával védje meg az országot a Sas (t. i. német) támadásai ellen, 1695-ben még nagyobb volt e kérés actualitása s midőn kinyomatta, azért adta neki e czímet, hogy az újra kérést kifejezze, vagy talán csupán azért nyomatta ki, hogy újra kérhesse. De mi szükség e föltevésekre? Vegyék elő e művet s olvassák el figyelemmel Ajánlólevelét. Itt Gyöngyösi azt írja:⁷

»Régi magyar mondás: a vén hegedűs mindennap egy nótát felejt, és a mit von, azt is hibásan vonja. Kihez képest az idős poéta sem szökdécseltetheti oly kényes lábokon a verseket, mint a gyermeked Apolló . . . következőképpen én se lehetek most azokban oly furcsa, a mint annak előtte . . . Mindazonáltal így is, hogy semmint a vén hegedűs szokását, inkább igyekeztem követnem a jó vén lónak természetét. Amiképpen az, ha meg nem eheti is elegendőképpen abrakját, de megröhhögi mégis azt . . . Hasonlóképpen bennem is (a Nagyságod palatinusi új méltóságán örvendező mások verseinek előttem való olvasására) annak a vérnek még meglevő csöppecskéje, melyet Medusa vérével egyveledett Pegasus forrásából iffiabbszintendőkben hörpintetem vala, nem lehetett eltűnnöm, hogy annak ingerléséből még egyszer a versíráshoz ne kezdettem volna . . .«

Tehát hosszú pihenés után újra énekel a költő. Ez a palinodia, vagy újra éneklés. Ez semmi adattal sincs ellenmondásban s a nagy időköz is megvan, mely e panaszalkodást érthetővé teszi, t. i. 1664-ben írta a »Murányi Vénus«-t és 1681-ben, tehát 18 év múlva a »Palinodiát«-t. Tehát a költőnek ugyanolyan kijelentése ez mint a Vergiliusé:

»Ille ego qui quondam gracili modulatus avena . . .«

vagy a Zrinyié:

¹ Arany J. prózai dolg. (Összes munkái V.) Bp. 1884. 192—3. l.

² Pótkötet az Egy. Phil. Közlönyhöz. 83—127. l. és külön is.

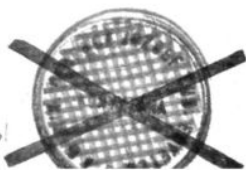
³ Pallas nagy lex. VIII. 438. l.

⁴ A polit. irodalom. Magyarországon Bp. 1888. 44—7. l.

⁵ *Béthy*: A magyar irod. története. képes díszm. 2. kiad.: 413. l.

⁶ Gyöngyösi István »Palinodiá«-ja. Urania. 1901. 10. sz.

⁷ Toldy-féle kiadás szerint I. köt. 157—8. l.

»Én a ki az előtt ifjú elmével
 Játszottam szerelemnek édes versével

 Mostan immár Marsnak hangosabb versével
 Fegyvert s vitézt éneklek . . .«

vagy Aranyé:

»Toldi jut eszembe, kiről még ifjonta,
 Játszi elmém könnyű énekét elmondta:

 Óh ha még egy olyat énekelni tudnék!«

Az ilyen hypothesiseknél az a veszedelem is fenyeget, hogy a mit annak alkotója csak óvatosan állít, mások már mint teljes bizonyosságot hirdetik. Tinódi műveinek kiadója például mint valószínű dolgot, melyet családi és nemzeti hagyomány támogat, említi föl, hogy Tinódi a fejérmegyei Tinódon született, köznemesi családból. Ez ellen nem lehet semmi kifogást tenni. De egy újabb (1899) Tinódi-életrajzban már azt olvassuk, hogy *bizonyos*, hogy családja szegény nemesi család volt, mely Fejérmegye Tinóságében lakott.« És ime nem régen előkerült a nemesi levél, melyből kétségtelenül kiderül, hogy Sebők deák maga szerzett nemesiséget családjának.¹

Az irodalomtörténeti kutatásnál fontos feladat az *irodalmi művek forrásának* kimutatása. Különösen a régi irodalomban és kivált minálunk. Nyelvemlékeink legendái, régi énekeink, széphistóriáink nagyobbrészt fordítások, vagy átdolgozások, melyeknél az eredeti felkutatása azért nehéz, mert vagy egyáltalában nem, vagy nagyon hiányosan utalnak reá. »A Tündérországról bőséggel olvastam, Olasz krónikákból kit megfordítottam«, ezzel utal Argirus a forrásra s a gazdag olasz irodalomban, melynek XVI-ik századbeli termékeihez most már nehéz hozzáférni, nem is maradtak fent teljesen, mindeddig hasztalan keresték bűváraink.² Mikes megalégszik fordítása eredetijének ilyen jelölésével: »idegen országban idegen nyelvből fordítottatott magyarra«, ezért nehéz megtalálni azokat, mivel csak a cím után kell igazodni: de mennyi »Epistoláknak és evangeliomoknak . . . magyarazattya«, »Krisztus Jézus életének historiája« és »Keresztényi gondolatok« jelent meg a XVII. és XVIII-ik százaban! Ez utóbbi eredetijét mindamellett úgy sikerült megtalálnunk, hogy valamennyi megkeríthető »Pensées chrétiennes« vagy, mivel közvetítésre is gondoltunk, »Cogitationes christianae« című művel összevetettük. Így leltük meg a szintén Mikestől származó »Az idő jól eltöltésének módgya . . .« cz. kézirat eredetijét. Néha a véletlen igazít útba. Faludi »Téli éjszakák« cz. művében

¹ Erdélyi Múzeum 1901. évf. 391—5. l. Turul 1902. évf. 92—3. l.

² Bognár Teofil becses felfedezése nem közvetlen forrását mutatta ki. Egy. Phil. Közl. XVIII. 1904. 12—22. l. V. ö. Binder Jenő cikkével u. o. 375—89. l.

a szereplők »Noches de invierno« című művel mulatják magukat. Egy ilyen novellagyűjteményt Antonio de Eslavától említ Ticknor,¹ és csakugyan ez a »Téli éjszakák« eredetije. Még egyszerűbb módja lett volna a megtalálásnak, az hogy a budapesti egyetemi könyvtárban egy német fordítása szintén »Noches de invierno« címen van felvéve! Ha a véletlen segített volna Bindernek, nem kellett volna Münchenhez fordulni az eredetiért.² Sokszor, habár akaratlanul, maga a szerző vezeti félre a kutatást. Mikes például azt mondja, hogy a »Kereszt királyi útjának« »első auctora spanyol jezsuita volt, azután francziára fordították s a francziából székely nyelvre«, holott az első szerző, mint sok keresés után rájöttünk, hollandus volt (bár annak idejében hazája [Brabant] spanyol uralom alatt állott), nem is jezsuita volt, hanem benedekrendi. Még nehezebb a forrás kimutatása ott, hol az író számos különféle művet hasonlított föl, mint Zrinyi nagy eposában, melynek forrásai gyanánt Homeros, Vergilius, Tasso, Ariosto, Karnarutic költői, Leunclavius, Budina, Forgách, Zsámboki, Reusner, Istvánfi történeti műveit emlegetik. Olykor az író keze alatt egész átalakul az a mű, melyet követett, mint Balassánál Marullus, Angerianus, Joannes Secundus költeményei, s ilyenkor már inkább határról, mint forrásról lehet beszélni. Különösen így találjuk ezt a meséknél, népmeséknél, mondáknál stb. melyek vándorlás közben mindinkább módosultak, változtak, átalakultak. Az irodalmi hatás kutatásánál nagy óvatosságra van szükség, mert gondolati vagy tárgyi hasonlóság nem mindig hatás következménye. A források, irodalmi hatás kimutatásában különösen újabbban az összehasonlító irodalomtörténet ért el nagy sikereket. Miért rendkívül fontos az irodalomtörténetben az irodalmi mű forrásának kikutatása, arra nézve ime itt egy példa. Azt mondja Abafi »Mikes imá«-járól Mikes Kelemen életrajzában:³ Az imádságot . . . nemcsak mint mély áhitattal készült imát, hanem mint (fejedelmi urának példáját követve) Mikes által, saját gondolkozása s érzelmei szerint készített imát, melynek tehát biographicus, az egyént jellemző értéke van, ide igtatom stb.« A mint az eredetit megtaláltuk, ez az egész »egyént jellemző érték« szétfoszlik s megmarad a puszta — fordítás.⁴

¹ Geschichte der schönen Literatur in Spanien. II. Band. Leipzig 1852. 245. l. (Névmutatójában »Noches de invierno« alatt is felvéve.)

² Egy. Phil. Közlöny XXV. 1901. évf. 97. kk.

³ Mikes Kelemen. Bpest év n. 131. l.

⁴ Álljon itt a két szöveg eleje összehasonlításul. Eddig csak a latint kaphattuk meg, habár valószínű, hogy itt is, mint többi műveinél, francia eredetit vett Mikes fordítása alapjául:

»*Oratio quotidie recitanda.* Domine Deus et Salvator meus, esto mihi propitius et concede mihi memoriam, quae gaudeat meminisse Tui et aeternitatis. Concede cogitationes sanctas, voluntatem rectam et tuae conformem, desideria coelo nitentia. Fidem contemnentem mundam et amplectentem paupertatem, contumelias et dolores. Fugam rerum fallacium . . .«

»*Imádság.* Megváltó Jésumom, Uram és én Istenem, cselekedgyed velem

Fentebb említettem s példákkal bizonyítottam, hogy a módszer alkalmazásának milyen fontos szerepe van az irodalomtörténet tanulmányozásában. Önként fölmerül az a kérdés: milyen legyen ez a módszer, s melyiket lehet követni a sok közül? Mint tudják, nevezetesebbek:

A *philologiai módszer*, mely az író életrajzi adatainak kritikai vizsgálatával, az irodalmi mű keletkezése történetével, szövegének, forrásának megállapításával, a mű értelmének az író intenciójának megfelelő módon visszatükröztetésével foglalkozik.¹

Az *aesthetikai módszer*, mely az irodalmi műveket olyan szempontból vizsgálja és értékeli, mennyiben felelnek meg azok, pl. egy dráma, egy epos, egy elegia, ezen műfaj különös s azonkívül az esztetika általános szabályainak (l'art pour l'art).

A *fejlődéstörténeti módszer*, mely hangsúlyozza, hogy az irodalom új, magasabb képződési fokok előállása a már meglévőkből, ugyanazért az irodalmi műben történelmi (mit köszönhet a költő korának, nemzetének), lélektani (az egyéniség jelentősége, az élet és költészet viszonya, az olvasmányok és költői alkotás viszonya) és esztetikai elemet különböztet meg.²

A *történelmi vagy történelmi-lélektani módszer*, mely az irodalmi műben történetet lát: ugyanazért az íróat abba a korba helyezi vissza, melyben élt és művét a faj, környezet és időpont, e három őserő folytonos szem előtt tartásával boncolja és bírálja.³

Az *erkölcsi módszer*, mely a művet a tanulság, az emberiségre belőle áramló haszon szempontjából tekinti s azt kéri Carlyle-lal számon az írótól, hogy micsoda fontos mondani valója van az emberiségnek?⁴

Az *összehasonlító módszer*, melyet elért eredményei egy új tudományág alapítására jogosítottak föl; a nélkül azonban, hogy mint módszert a nemzeti irodalomtörténet is nélkülözhetné.⁵

azt a kegyelmességet, hogy adgy olyan elmét nekem, a mely örömel gondolkodgyék az Istenről és az örökkévalóságról. Adgy szent gondolatokat, egyenes akaratot. Mely megegyezék a tiédel, buzgo kívánságot a menyekhez. Adgy olyan hitet, mely megvesse a világot és kedvellye a szegénységet, gyalázatot és szenvedést. Hogy elkerüllyem az olyan dolgokat, a melyek minket el ámittanak . . . »

¹ H. Paul: Methodenlehre. Strassburg 1889. Különlenyomat a »Grundriss d. germ. Philologie« I. kötetéből. 2. kiad. 1901. Hornyánszky Gy. A classica-philologia mint történetírás. Budapest 1895. 1—22: I. A philologiai módszer.

² H. Falkenheim: Kuno Fischer und die litterarhistorische Methode. Berlin 1892.

³ Sainte-Beuve után, ki e módszer alapjait lerakta. Taine: Essais de critique et d'histoire. Paris 1858. Nouveaux essais de critique et d'histoire. Paris 1865.; de különösen Angol irodalomtörténete I. kötetének bevezetésében. V. ö. Dutoit: Die Theorie des Milieu. Bern 1899.; továbbá Zsilinszky és Alexander értekezéseit. Tanítványa Brandes stb.

⁴ Platontól Tolstojig vannak képviselői.

⁵ Posnett: Comparative Literature. London 1886. Rod: De la littérature comparée. Genève-Paris 1886. Wetz: Shakspeare vom Standpunkte der vergl. Litteraturgeschichte. Worms. I. 890. (Bevezetés.); Betz: Studien zu vergl.

A *lélektani módszer*, mely abból a szempontból vizsgálja az irodalmi művet, hogy az írónak mennyire sikerült lelki szemeivel behatolni az emberi szív titkaiba, mennyire volt képes meglesni az emberi szenvedély és akarat titkos rugóit.¹ És még ezeken kívül vannak *fejlődési* (Brunetiére),² *aesthopsychologikus* (Hennequin)³ stb. módszerek s csak válogatva sorolva föl a kiválóbbakat, a kik részint elméletben, részint alkalmazásban mutatták be módszertani felfogásukat, felemlítjük a Ricardou,⁴ Lacombe,⁵ Renard,⁶ Dumesnil, France Anatole, Faguet, Wyzewa, Doumic, De Sanctis, Croce,⁷ Braga, Arnold, Sherman,⁸ Robertson,⁹ Worsford,¹⁰ Mabie, Court-hope, Elster,¹¹ Roetteken stb. módszereit vagy módszertani fejtegetéseit, melyek jobbra a fentebb felsorolt módszerek összetételei, változatai vagy továbbfejlesztései.

Melyikhez szegődjenek ezek közül? kérdik talán. Mindenikhez és mégis egyikhez sem kizárólag. A philologiai módszerről már Fischer Kuno helyesen jegyezte meg, hogy munkája előkészület az irodalmi mű megértéséhez. Az esztetikai módszer kizárólagos alkalmazásának hívei, jó lesz, ha megszívlelik azt, a mit Ten Brink mond róla. Az irodalomtörténetírásról szerinte ezek azt tartják, hogy az csak a nyelvi előadás művészetének fejlődéséről szóló tudomány. De ez a meghatározás — úgy mond — nem meríti ki lényegét. A nyelvi előadás művészetét köztudomás szerint az a tudományág vizsgálja, a melyet több mint kétezer év óta poetikának és rhetorikának neveznek és jellemző módon még mindig nem tudtak egységes kerek egészzé összefoglalni. A régiek munkálatainak ugyan igen nagy jelentősége van ezen a téren, de azok részint töredékesek, mint a poetikában, részint nagyobbára leíró jellegűek s a mellett inkább a gyakorlat, mint az elméleti szempont volt rájuk nézve döntő. Az pedig, a mit újabb időben az esztetikusok, philologusok vagy gyakorlati paedagogusok régi alapon tovább építettek, habár

Litt.-gesch. Frankfurt a. M. 1902. (Bevezetés.); *Kalona*: Az összehas. irodalomtörténet föladatai. Budapesti Szemle 1900. 104. köt.

¹ Bourget: Essais de psychologie contemporaine. Paris 1883. Nouveaux essais. U. o. 1885. stb.

² L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature. 1. vol. Paris 1890. L'évolution de la poésie lyrique en France. 1. 2. Paris 1894. Etudes critiques sur l'hist. de la litt. fr. 1—5. vol. Paris 1880—93. stb. L. Haraszti ismertetéseit. a »Budapesti Szemle«-ben és Egy. Philol. Közönyben.

³ La critique scientifique.³ Paris 1888. (1894³) és Etudes de critique sc. Két kötet 1889—90

⁴ La critique littéraire. Paris 1896.

⁵ Introduction à l'histoire littéraire. Paris 1898.

⁶ La méthode scientifique de l'histoire littéraire. Paris 1900.

⁷ La critica letteraria. Roma 1896.

⁸ Analytics of literature. Boston 1893.

⁹ New essays towards a critical method. London 1897.

¹⁰ The Principles of criticism. London 1897.

¹¹ Die Aufgaben d. Litteraturgeschichte. Halle 1894.; Prinzipien der Litteraturwissenschaft. I. Band. Halle 1897.

szellemesen kigondolt és jól sikerült részei is vannak, a maga egészében mégis úgy hat reánk, mint egy távolról sem kész, és azonkívül már félig ismét romba dőlt épület. Az irodalomtörténetíró, a kinek innen kell kiindulni feladatához, nem rendezkedhetik be kényelmesen benne s kénytelen a régi fal egy részére támaszkodva, vagy a puszta alapzatra félig a régi, félig az új anyagból saját szükségére ideiglenes épületet emelni. Abban aztán gyakran kényelmetlenül, bizonytalanul, mozgásaiban korlátozva érzi magát és sajnos, ezt észrevesszük rajta.¹ Mindamellett az irodalomtörténetben az esztetikának első sorban kell érvényesülni, mert a mint Fischer Kuno tanítja,² ez az irodalomtörténet alphája és omegája. Az erkölcsi módszerre nézve megjegyezzük, hogy az irodalmi műnek nem feladata az erkölcsjavítás, nem tartozik lényegéhez az erkölcsi vagy bármiféle czélzat; a költői alkotások egy része nevezetesen úgy jött létre, hogy a költő szívében tuláradó érzelmek a kifejeződésre formát keresett s erre legalkalmasabbnak a költői forma kínálkozott. A történelmi, fejlődéstörténeti és lélektani módszerben sok közös vonások vannak.

Mi legyen az irodalomtörténetbűvár magatartása e módszerekkel szemben? Tanulmányozzák gondosan valamennyit Mindenikből okulást meríthetnek, szemhatárukat ilyen irányú tanulmány által nagyon szélesbíthetik. De szigorúan egyikhez se szegődjenek. A philologiai módszernek nagy hasznát veszik az irodalomtörténet alapjának lerakásánál, az összehasonlító módszernek a forráskutatásnál, a történelmi és lélektani módszer a mű szellemébe behatolásra képesíti s az esztetikai módszer az irodalmi mű értékelésének kulcsát adja kezünkbe, úgy hogy mi a Fischer Kuno szellemes bibliai idézetét úgy módosítanók, hogy a philologiai módszer az irodalomtörténet alphája, kezdete s az esztetikai pedig omegája, betetőzése. Még arról kellene szólanom, hogy a magyar irodalom vizsgálatánál micsoda módszerek érvényesültek eddig irodalomtörténetíróinknál, de most erről, az idő rövidsége miatt, le kell mondanom.

Még csupán egy figyelmeztetést engedjenek meg. Azt vessék jól elméjükbe, hogy az *irodalomtörténet tanulmányozása egész embert kíván*. Nem úgy értem ezt, hogy csak irodalomtörténettel foglalkozzanak: óh akkor nagyon egyoldalúak lennének! Tanulmányozzák a történetet, vallási életet, társadalmi viszonyokat, politikai életet, művészetet, bölcséletet: de mindezeket az irodalomtörténet szempontjából. Szenteljék ifjú lelkük egész lelkesedését ezen tudomány művelésére. Elődeink ugyan sokat elvégeztek már, de még azért nagyon sok a tennivaló, különösen a feldolgozás

¹ *Ten Brink*: Über die Aufgabe der Litteraturgeschichte. Strassburg. 1891. 8—9. l. V. ö. *W. Wetz*: Ueber Litteraturgeschichte. Eine Kritik von ten Brink's Rede. Hamburg (Worms) 1891.

² *Falkenheim*: Kuno Fischer u. die litterarhist. Methode. 74. l.

terén. Pl. Gyöngyösinek, Faludinak, Kazinczinak, Csokonainak, Kisfaludi Sándornak, Széchenyinek, Deáknak, Keménynek, Eötvösnek, Aranynek, Tompának stb. még mindig nincs hozzájuk minden tekintetben méltó életrajza. Mennyi a teendő a forráskutatás, mennyi a régi írók kiadásában! Osszák föl maguk között az irodalmat: válasszanak ki maguknak egy kedvelt író s foglalkozzanak vele állandóan: öt-tíz éven, sőt az egész életen át; vagy egy irodalmi korszakot, vagy eidographikus rendszert követve, egy olyan irodalmi műfajt, melynek beható tanulmányozása hajlamaiknak leginkább megfelel, pl. a lyra, az epikus költészet, a regényirodalom stb. történetét. Majd mikor oly gazdag és értékes monographia-irodalmunk lesz, melyben minden kiváló író méltatását, minden kiváló irodalmi műfaj történetét megtalálhatjuk, akkor lehet csak igazán hozzáfogni egy tudományos magyar irodalomtörténet megírásához. Reméljük, hogy sem az egyik, sem a másik nem várat soká magára!

DR. DÉZSI LAJOS.

